

Székesfehérvár az európai és magyar urbanizációs folyamatokban

MOLNÁR BALÁZS¹

Abstract

Székesfehérvár in the processes of the Hungarian and European urbanism

The European and Hungarian urbanization differently, but basically pressed the regional and economic competition opportunities of Székesfehérvár in several ages. The factors founding internal resources and local capabilities contributed to successful growing of Székesfehérvár by its history. The location, the special social-economic structure and the privileges of the city had been significant in the feudal period, while the social system (german commonage, soldiery and spiritual notability were constituted the elite of the city) and the cultural industry became a base of its enrichment by 18–19. turn of the century. The up to par urban expansion founding on historical traditions, the progressive large-scale industry and according to multitudinous settling and its effects became the primary tension in the middle of the 20. century. Similarly successful tendency has started to develop since the middle of 1990 years, which is founding globalized industrial culture depending on capital investment and extant facilities. But it seems this kind of success is based on economic as compared to succeeding of earlier ages. By this effect Székesfehérvár – special, international significant benefits (qualified, cheap manpower, good reach, advantaged industrial capacity, freehold building-sites, excellent infrastructure, traditions of production, purchasing) – disposes of one the most strongest position and competition opportunities compared with the regional active other cities between the modern Hungarian urban network.

Bevezetés

Az 1990-es évek eleje óta a magyarországi területi és települési fejlődés minden korábbinál nagyobb mértékben függ a globális és a nemzetközi, európai nagytérégi társadalmi-gazdasági folyamatoktól. Ez egyben – külső hatásoktól is újfent erőteljesen vezérelt – szükségszerű versenyhelyzetet is teremt számunkra, mivel abban a kontinens mellett immár Magyarország bármely térsége és városa is részt vehet, részt kell, hogy vegyen. Egyenlő eséllyel indulhatnak az azonos hierarchiaszinten lévő területi egységekkel, városokkal szemben a jobb életfeltételek és a hatékonyabb

---

¹ Tudományos segédmunkatárs, MTA RKK NYUTI Közép-dunántúli Kutatócsoport, 8000 Székesfehérvár, Budai út 9–11.

gazdaság megteremtéséért, a humán tőkéért és a közjavak fejlesztéséért, a kedvezőbb társadalmi-gazdasági és környezeti miliő kialakításáért, fenntartásáért. A területi újrendeződés, a településhálózat újrafarmálódása és a különböző versenyhelyzetek (pl. területi, települési, városi, térbeli, piaci) átalakulása a társadalmi-gazdasági és vele összefüggésben az urbanizációs feltételek – történelmen átívelő – változása mentén ismétlődő jelenség (GORDON, I. 1999; LEVER, W.F. 1999).

A tanulmány arra törekszik, hogy történeti elemzés keretében bemutassa Székesfehérvár helyzetének változását az európai és magyar urbanizáció folyamataiban, valamint rámutasson területi és városi versenylehetőségeinek alakulására a társadalmi-gazdasági fejlődés tendenciái függvényében. Eszköz ehhez a város egyes korszakai gazdasági, társadalmi, városfejlődési-városképi és térségi szerepköri elemzése annak bemutatásával, hogy az egyes érákban milyen tényezők alapján tudott Székesfehérvár sikeresen talpra állni, és tudta kezelni társadalmi-gazdasági krízishelyzeit.

A megkésetttség és következményei: Székesfehérvár és a feudális városfejlődés

A magyarság európai megjelenése előtt a városi kultúra Kínában, Indiában és az iszlám területeken volt a legfejlettebb. A városfejlődés Európa D-i és Ny-i felén csak a 8–9. sz.-ban indult meg egyrészt a kereskedelmi útvonalak mentén emelt császári, hűbérúri várak környékén, másrészt a római katolikus egyház intézményei közelében (KOVÁCS Z. 2001). A mezőgazdasági termelékenység-növekedés a már évszázadok óta fennálló feudális városok újjáéledésében és polgárosodásában játszott komoly szerepet. Hatására Nyugaton megszülettek az első városok, amelyek kivonták magukat a központosított hatalom alól (9. sz.). Egyrészt a társadalmi munkamegosztás alacsony foka nem kedvezett fejlődésüknek, mivel a földesurak – földjeik gazdaságos művelése miatt – jobbágyaik viszonylag kiegyenlített falusi, tanyasi letelepítésében voltak érdekeltek. Másrészt lassan túlsúlyba kerülő kereskedő és kézműves lakóik gazdasági tevékenységüknek megfelelő körülményeket kívántak biztosítani (céhes városok).

Ez mindenekelőtt a nyugati városok megerősítésével és fölfegyverzésével, igazgatási és jogi autonómiájuk kialakításával, jövedelmen alapuló adófizetési rendszerük kiépítésével, valamint karakterük és társadalmuk lassú átalakulásával járt. Számuk rohamos növekedése is ekkorra, a 13–14. sz.-ra esik. A nagy földrajzi felfedezések, a gyarmatosítás és a kereskedelem fellendülése pedig további új, óriási lökést adott az európai városfejlődésnek, főleg a legnyugatibb tengerparti városoknak, mivel erőteljesebben kapcsolódhattak be a világereskedelembé (kereskedővárosok).

A magyarok által létrehozott első várak, városok között találjuk Székesfehérvárt, amelynek alapítása a portyázások korának elmúltával, 972-re tehető. A Dunán túl középkori eredetű városai zömében római alapokon újultak meg (pl. Szombathely, Sopron, Győr, Óbuda, Pécs, Esztergom, Szekszárd), és így lehetett volna ez Gorsiumnál, Székesfehérvár esetében is, de Géza fejedelem stratégiájának voltak eltérő szempontjai is, amelyek mást diktáltak. A telepítő tényezők közvetlen elemei a Bakony és a Vértes tömbje, ill. a közöttük áthúzódó Móri-árok és annak előtere – mint az Alfölddel való találkozáspont – voltak. Ez kitűnő összekötő keretet biztosított (kereskedelem), de ennél a védhetőség még fontosabb szempont kellett, hogy legyen, mivel első uralkodóink Nyugat-orientált politikájának komoly ellenzői is akadtak.

Emiatt nem a római utak egykori találkozóhelyére esett a fejedelem választása, hanem tőle kissé É-abra, olyan területre, ahol a környező patakok vize kiter-

jedt mocsárvilágot alkotott (Sárrét). Ez a 13. sz.-ig kitűnően védelmezte a kiemelkedő szigetekre települt „mocsárvárost” (1051-ben a németek, 1242-ben pedig a tatárok sem tudták bevenni), és a későbbiekben is meghatározó szerepű maradt (KRALOVÁNSZKY A. 1962). Határt szabott azonban a terjeszkedésnek, másrészt gátolta a fejlődést az is, hogy – folytonosan bővített – várfalakkal, árkokkal vették körbe a várost. A balkáni események pedig nemzetközi kereskedelmi helyzetét rendítették meg (lehetetlenné téve a zarándokutakat), emiatt a város fejlődése két évszázados rohamos gyarapodás után a 13. sz. végén megtorpant. Mindezt a tatárjárás utáni politikai presztízsvesztes és a második tatár támadás pusztítása tetézte (LAUSCHMANN GY. 1912).

A későbbiekben is (10–11. sz.) 3500–4000 lélekszámú fejedelmi szálláshely (KRALOVÁNSZKY A. 1962), majd királyi székhely. Bazilikájában koronázták a trónra lépő magyar királyokat (37-et) és gyakorta ide is temették őket (14-et). Észak-európai, orosz, balkáni és itáliai kereskedelmi utak találkoztak váránál: a borkereskedelem kiemelkedő központja, marhavásárok színhelye, heti királyi vásáros piacközpont és a keresztes zarándokok átvonuló helye volt (egész középkoron átívelő, önálló gazdasági központjukat a Palotavárosban [Sziget] hozták létre)² (FITZ J. 2001).

Az első századokban Székesfehérvárnak nem volt versenytársa Magyarországon: fejlett ipara, kereskedelme, közlekedése és társadalma tekintetében minden korabeli magyar várost megelőzött (Esztergommal vetekedve), ekkor megszerzett jogai és kiváltságai mintául szolgáltak későbbi városaink számára is. Mint uralkodói-szakrális székhely (királyi palota, bazilika, prépostság, káptalani iskola), mint államigazgatási-védelmi (jelentős hivatalnokréteg és katonaság) és, mint nemzetközi gazdasági-kereskedelmi központ főképp országos, de több vonatkozásban, európai tekintetben is számottevővé vált (pl. politika, rendezvények).

Kelet-Európa azonban a népvándorlások időszakát élte ekkor, így nálunk is kevésszámú és kisebb városok jöttek csak létre (szerény vagyonú, kisebb polgársággal rendelkező helyi piac és/vagy kézműves központok, amelyek hálózata is mindvégig ritkás maradt): kialakulásuk mintegy három évszázaddal való megkésztettség ellenére azonban jelentékeny fejlődésnek indultak a lemaradás gyors csökkenésének lehetőségével. A honfoglaló magyarok olyan hatalmi térbe nyomultak be, amelytől Ny-ra kialakultak a feudális állami struktúrák, DK-re pedig Bizánc képviselt nagyhatalmi státust (HAJDÚ Z. 2001). A félnomád életmódhoz sokáig és sok helyen hasonló letelepedési mód is csatlakozott: a nyugati fejlődési mintákra leginkább hasonlító városainkat is – zömében később – külföldi telepések alapításának köszönhetjük, amelyek szász és német identitásúak lettek, nyelvüket, kultúrájukat pedig sokszor a reformkorig is megőrizték.

---

² Székesfehérvárra utal első nyelvemlékünk (Tihanyi Apátság Alapítólevele, 1055) és II. András itt hirdette ki az első írott alkotmányt (Aranybulla, 1222). A törvénytároló napokkal innen eredeztethető a későbbi országgyűlés (táci sík), az egyházi zene fontos alkotóműhelye volt, valamint az uralkodói jelvények, a kincstár, a királyi levéltár és a legfontosabb krónikák is itt voltak megtalálhatóak (FÁBIÁN F. 1992). Szent István részben innen irányítva terjesztette szét a lakosság körében a nyugati kultúra és fejlődés meghatározó hordozóját, a római kereszténységet (I. Béla még 1060-ban is Székesfehérvár vára alatt verte szét a régi pogány vallás visszaállítását követelők tömegét) (LAUSCHMANN GY. 1912).

A nemzetközi kereskedelemben csak mezőgazdasági termékekkel, ásványkincsekkel tudunk bekapcsolódni (főleg bor, élőállat, arany, só), mivel mezőgazdaságunk többlettermelő képessége is alacsony volt. Az ipar nem tudott önálló tevékenységként elkülönülni, fejlődését hátráltatta az országba áramló iparcikkek versenye is: így eleinte nem tudott önálló városfejlesztő tényezővé válni.

A paraszti árutermelés fejlődése pedig a mezővárost tette tipikus hazai városformává, ami azonban mind társadalmi-gazdasági, mind külső megjelenésében elmaradt az ipari és kereskedelmi hátterű nyugat-európai városok mögött. Az ipar és a mezőgazdaság szétválása, valamint az áru- és pénzgazdálkodás urbanizáció megindulásához szükséges minimális foka csak a 12. sz. végére alakult ki Magyarországon. Igazából azonban csak mintegy száz évvel később – IV. Béla intézkedései hatására – vált valóssá a városok szám- és térbeli növekedése.

Az államalapításhoz és védelemhez köthető helyek, város-kezdemények (köztük Székesfehérvár) – nyugat-európai értelemben vett – valódi városokká ezáltal mintegy három évszázados késéssel formálódtak. *Szent István Árpád-házi utódai, sőt leginkább az ő követőik alatt érte el újabb virágkorát Alba Regia is* – főleg a magyar állami élet legfontosabb eseményeinek állandósult megrendezése miatt –, és e tekintetben kivételezett helyzetű maradt egészen a török hódoltság kezdetéig. Meg kell azonban jegyezni, hogy *privilegizált helyzete legfőképp előbbi funkcióiból eredt és nem az európai városfejlődés legfőbb tendenciáinak nyomvonalára mentén alakult.*

Később legtöbbször talán az Anjouk tettek – a feudális anarchia megszüntetését célzó centralizációs törekvésekkel – városaink növekedéséért, fejlődéséért. Károly Róbert továbbfejlesztette az áru- és pénzforgalmat, valamint a kereskedelem fejlődését, és különböző városprivilegiumokat is adományoztak. Nagy Lajos kilencedtörvénye határt húzott a polgári és a jobbágyi állapotú város közé, megakadályozta a vándormozgalmat.

Ettől kezdve különült el egymástól a civitas, a szabad, fallal kerített, területi autonómiával, önkormányzattal rendelkező város és az oppidum (mezőváros), amely korlátozott szabadsággal rendelkező város lett. Az előbbieket közül a szabad királyi városok feleltek meg a nyugat-európai céhes városnak: ezek iparos-kereskedő polgársággal rendelkeztek, míg a mezővárosok agártermékek árucseréjén gazdagodva a paraszti árutermelésből kibontakozó paraszti polgárosodás útját járták.

Magyarország Nyugat-Európához való felzárkózási törekvését, az uralkodók ehhez kapcsolódó városfejlesztő politikáját már a feudális korban újra és újra derékba törték nagy történelmi katasztrófák. Először a tatár pusztítás volt az, majd a hatásában sokkal súlyosabb török megszállás, ill. az ellene való folyamatos harcok káros hatásai következtek. Székesfehérvár esetében mindezt tetézték a különböző okok miatt kialakult társadalmi-gazdasági visszaesések is a 13., ill. a 15. sz. végén. Korábbi kiemelkedő helyzetének erőteljes visszaszorulását jelzi, hogy maga is várral rendelkező mezővárossá lett, és kiváltságait is csak 1703-ban tudta (újra) megszerezni. A 15–16. sz.-ban voltak már más, erőteljesebben fejlődő városok az országban, amelyeket jelentősebb emlékekkel gazdagított a kor: Székesfehérvár eddig meg-megújulni képes dinamizmusa Mátyás halálával megtört³.

³ Tetézte a bajt, hogy I. Miksa császár zsoldosai is felgyújtották, kifosztották a várost.

Az európai urbanizációs trendek visszaszorulása: a török uralom hatása Székesfehérvár fejlődésére

Az 1543-ban kezdődő török uralom alatt a legnagyobb károk Székesfehérvár külvárosaiban keletkeztek, amelyek a későbbi ostromok, tűzvészek során is rengeteget szenvedtek (1593–1606 között a város többször is gazdát cserélt). *Leginkább azonban – az elhanyagoltság következtében – az enyvést pusztított és tetézte az európai városfejlődési folyamatoktól való elmaradást.* A törökök kevés építészeti és kulturális nyomot hagytak hátra: ami maradt, ill. a regnálásuk alatt még meg lévő középkori várost, a hagyományokat kevéssé értékelő 18–19. sz. építómunkája tüntetett el anélkül, hogy azok a harcokban igazából elpusztultak volna (FITZ J. 2001).

Időközben ideiglenesen Európa nagy részén is megtorpant a városfejlődés (16–17. sz.: háborúk, agrárválság, pestisjárványok, gazdasági visszaesés), de a korábban vázolt folyamatok hatására már az ipari forradalom, az új társadalmi-gazdasági rend kialakulásának és vele a városok robbanásának az előszelei fűjtak. A centrumterületeken kialakulófélben voltak az ipari városok. A polgári jellegű tőkés termelés uralomra jutásának időszakával (15–16. sz.), legfőképp területi hatásaival Magyarország és települései ismét nem tudták tartani a lépést. A periféria-helyzet erősödött, a városok kívül rekedtek a Nyugaton beindult modernizációs folyamatokból és nem tudtak a polgárosulás motorjaivá válni (BELUSZKY P. 1999).

Közben az arabok közel ezeréves kereskedelmi hegemoniájának összeomlásával a világkereskedelem súlypontja és a gyarmatosítás hasznai Anglia városaiba helyeződtek át. Létrejött az abszolút monarchia, amely felgyorsította a városi polgárság gazdasági és politikai térnyerését, fejlesztette birodalmi, királyi és hercegi központjait (pl. London, Párizs, Bécs, Róma, Nürnberg, Ulm, Köln, Basel stb.). Az állam a hazai kereskedőket számára védelmet biztosított külföldön és serkentette a tőkeakkumulációt, monopolista jogokkal biztosította helyét a világkereskedelemben.

Mindennek feltételeit városai adták, a vidékről odaözlő, immár a manufaktúra bér munkássává váló tömegekkel, az új energiaforrások hasznosításával és a gépi nagyiparra épített termelés-szervezés koncentrált formáival. Megváltozott a termelés célja is: a totális árucserre hatalmas gazdasági növekedést és új társadalmi viszonyokat szült. Az új tőkés társadalmi rend, az ipari társadalom motivációja változásával újszerű értékrendet alkotott, amelyben önmaga fennmaradásának feltételévé a termelőerők további fejlődését, fejlesztését tette. Ez a társadalmi-gazdasági fejlődés pedig erőteljes urbanizációs hullámot indított el, mivel legjobban a város szolgálta a növekedést azáltal, hogy koncentrálna a munkaerőt (lakosság), a termelést (gyáripár) és a piacot (világkereskedelem) is (MURPHEY, R. 1970).

Az európai felzárkózás kezdete: Székesfehérvár és a modern urbanizáció

A törökök harc nélkül adták vissza 1688-ban a székesfehérvári várat a magyaroknak, akik addigra jószerével kisebbségbe kerültek a városban (rácok, bosnyákok, törökök és németek ellenében). *A török kivonulás után Székesfehérvár már soha nem nyerte vissza korábbi kiemelkedő szerepét, fényét.* Az új, főleg német telepesek polgárosultabb körülményeket honosítottak meg, és bár mindvégig kisebbségben maradtak, idegenként is városvezető szerephez tudtak jutni a 18. sz. folyamán (LAUSCHMANN GY. 1912). Ebből is következően szinte mindvégig a császári erőkhöz húzott a város (kiűzték

Rákóczi csapatait is), és az újbóli csatározások ismét évtizedekkel odázták el a társadalmi-gazdasági fellendülést, az építkezéseket, a fejlesztéseket, összességében Székesfehérvár felzárkózását.

Az 1740-es évektől azonban rohamos gazdagodás indult főleg Mária Terézia, az egyháziak és a német polgárság beruházásainak hatására, valamint a múlt emlékeinek – sajnos sok tekintetben a meglévő értékeket és emlékeket nem feltétlenül figyelembe vevő – felszámolása⁴. Ezáltal formálódott szerkezetében és felépítményében mai képeire a város – a középkori szűk utcahálózati alap megtartásával – mintegy száz esztendő leforgása alatt⁵ (FITZ J. 2001).

A város tehát középkorias formájában éledt újjá (akárcsak településhálózatunk egésze), részben visszanyerte egyházi és igazgatási, valamint tágabb környezete piaci és kézműves központi szerepét is. A mocsarak lecsapolása és a folyóvizek szabályozása teret adott végre terjeszkedéséhez, amely rá is fért a 18. sz. végére már mintegy 12 ezer főt számláló városra. *Ez viszonylag nyugalmas, virágzó korszaka volt a város felemelkedésének* (a bajor és osztrák szellemiség, kultúra és művészet alkotásainak is köszönhetően). *Az elmúlt évszázadok során elmélyült lemaradás enyhült, Székesfehérvár és az európai városok társadalmi-gazdasági fejlettségbeli különbségei közelítettek egymáshoz.* Annak ellenére, hogy közben Európában formálódott a modern város, amelynek magyarországi elterjedése csak mintegy ötven–száz éves késéssel vált már valóra.

Az ipari kapitalizmus településfejlesztő hatására talán a legjellemzőbb, hogy 1800 és 1900 között a világ város lakó aránya mintegy 5–6-szorosára nőtt (előtte évszázadokon át 2–3% körül alakult), holott területének kevesebb, mint 10%-át érte még csak el. Nyugaton ezzel kezdetét vette a modern urbanizáció ciklusainak első szakasza, a városrobbanás, amely a 19. sz. elején gyorsult fel igazán, de Magyarországon csak a kiegyezés után, korlátozottan és jóval lassabban vált valóra (a város lakó arány az 1850-es években 12–13%, de 1900-ban is csak 18%).

A 20. sz. első fele Nyugaton pedig már a nagyvárosi település-együttesek kialakulásának, az agglomerálódásnak és gyorsuló növekedésüknek az időszaka volt. Okai legfőképp az ipar koncentrálódásában, a munkahelyeit követő migrációban és a technika rohamos terjedésében keresendők. A gazdasági fellendülés mellett azonban az egészségügy és az eltartóképesség javulása szintén kellett ahhoz, hogy a népesség ugrásszerűen növekedjen. A technika modernizációja elősegítette a népesség tömörülése okozta problémák enyhítését, és egyre erősebben fejlődött az infrastruktúra is. Építési előírásokat hoztak, új építészeti mozgalmak bontakoztak ki a zsúfoltság csökkentésének, a társadalmi problémák kezelésének megoldására (utópista szocialisták, kertváros-mozgalom, funkcionális városépítéssel). Agglomerációkat határoltak le és a városrekonstrukció, modernizáció is fokozatosan terjedt, leginkább már az Egyesült Államokban. Mindez a kaotikus beépítés, a hiányos, színvonalatlan közfunkciók, a leromlás, az óriási népsűrűség, a városok bedugulása, a környezet terhelése és a rossz higiéniai helyzet miatt vált egyre sürgetőbbé (DEAR, M. 1995).

⁴ Templomok, sírkápolnák (pl. Mátyás királyé), török minaretek, fürdők és a várfal, valamint annak kapui és tornyai elbontása (1803), vizes várak betemetése (ma: Piac-tér), középkori épületek lebontása, vagy teljes átépítése.

⁵ Új, vagy átépített, legfőképp barokk, rokokó és copf épületek, polgárházak, klasszicista középületek; színház, templom-átalakítások; püspöki rang adományozása (1777-ben Mária Teréziától) stb.

Eközben Magyarország ismét idegen törekvések áldozatává vált: ellenébe egyre komolyabb ellenállás bontakozott ki a 18. sz. végétől, amely ismét lassította az európai folyamatok térnyerését. A nemzeti érzés és identitás alapvető igényét fejezte azonban ki, amely során a 19. sz. elejére – komoly fordulattal – ismét magyar befolyásúvá vált Székesfehérvár városirányítása.

A reformkor rengeteg kulturális és építészeti emlékekkel gazdagította a várost (a magyar kultúra kiemelkedő alakjai tanultak gimnáziumában és pezsgett a színházi élet is). Népeisége 20 ezer főre emelkedett az 1830-as évekre, de a tóvárosi tűzvész (1843) és a szabadságharc hatására 1850-re 15 ezer fő alá csökkent (a polgárjogú lakosok száma 950 fő alatt maradt; az iparosok és kereskedők száma arányaiban is csökkent) (LAUSCHMANN GY. 1912). *A század közepéig ismét a magyarság meghatározó városává lépett elő Székesfehérvár: hegemoniája azonban leginkább kulturális téren vált jellemzővé.*

A kiegyezés után a kapitalizmus térnyerése gyorsíthatta volna a város fejlődését, eredményei azonban vontatottan jelentkeztek, mert hatásai alapvetően egy iparilag fejletlen, zömében a mezőgazdaságból élő ország hasonló városát érték el. *Székesfehérváron a tőkefelhalmozás lassan haladt és a céhes ellenállás is jelentős volt, valamint Budapest árnyékában, egyrészt annak elszívó ereje, másrészt a vidéki városokhoz képest is átlagon aluli iparosodása – néhány könnyűipari üzem: pl. bőrgyártás, kékfestés, malmok – következtében rengeteget veszített jelentőségéből.*

Magyarázata, hogy a város kézműipara korábban erősen koncentrált áruteremelést jelentett, amely közvetlenül kapcsolódott kereskedelmi jellegéhez, ill. piaci tevékenységéhez így komoly városfejlesztési funkciót is betöltött. A tömegtermeléssel viszont a gyáripar vette át szerepét (a kisipar főleg azon ágai sorvadtak, ahol megjelentek a nagyipari vetélytársak: pl. bőrgyártás), amelynek kapcsolatrendszere átlépte a piackörzeti kereteket, ill. az addigiakhoz képest más jellegű, sokkal gyorsabb, látványosan fejlesztő dinamikát képviselt. Ez viszont csak korlátozottan jutott érvényre Székesfehérváron, leginkább az 1850–60-as évektől (LEVELEKI M. 1996).

A Székesfehérvárra beköltöző falusi lakosságnak a régi városrészekről jellegében eltérő új negyedei és különböző kultúrája okán a város presztízse is erőteljesen csökkent. A kapitalizmus Nyugaton jóval erőteljesebben differenciáló folyamatai viszonylag gyengén éreztették hatásaikat a társadalom, a polgárság és a munkás rétegek elkülönülésében. *A korábbi időszakokban vezető szerepre szert tett elit, az egyháziak, a környékbeli birtokosok, a közép- és nagyparasztság, valamint a katonaság uralta a várost továbbra is egészen a II. világháború végéig. A részben gyáriparossá avanszált polgárság mindvégig erőltlen maradt. A dualizmuskori városfejlesztés egyik legfőbb tényezője a polgári közigazgatással szükségessé váló intézményhálozat-kiépítés, valamint a vasútfejlesztés lett Székesfehérváron⁶. A több forrásból táp-*

---

⁶Felépült a vasútállomás; 1860-as évek: Buda, Újszöny, Veszprém és a Balaton felé kiinduló vonalak, később az adonyi is; 1873: gázvilágítás; 1879: országos ipari kiállítás; 1900: Szent György Kórház.

lálkozó, helyi erőkre alapozó szerves urbanizálódás alapjai hiányosak voltak: az továbbra is csak kivételezett helyzetű településeinkre korlátozódott⁷.

Az 1700-as évek közepétől tartó lassú, sokszor ellentmondásos fejlődés hatására azonban Székesfehérvár funkcionális értelemben teljes értékű, központi szerepkörű megyeszékhellyé, törvényhatósági joggal rendelkező, jelentős tradíciókkal bíró, urbánus megjelenésű, fejlett középvárossá vált a századfordulóra. Egyes regionális szerepkörű ellátó- és vonzó hatásai az egész – egyszerre több város (Komárom, Szombathely, Sopron és Székesfehérvár) vonzása alatt álló – Észak-Dunántúlra kiterjedtek (BELUSZKY P. 1999). Az ismét 30 ezer főre duzzadt lakossága 97–98%-ban már magyar volt: városi társadalmi jellegű, de alacsony, 1/5–1/6-od részben közép- és felsőosztálybeliakkal, ill. a hasonló nagyságú és funkciójú városok átlagához képest 4–5-szörös agrár-foglakozású lakossággal rendelkezett.

A továbbiakban az első világháborúig, ha mérsékelten is, de viszonylag töretlenül vált Székesfehérvár fejlődése, amelyet az ekkor zajló építkezések, kiállítások, infrastruktúra-fejlesztések támasztanak alá⁸, és népessége is dinamikusan nőtt (1910-re elérte a 36 ezer főt). Az építészet korábbi emlékein végzett átalakítások viszont előnytelenül érintették, míg a romantika, az eklektika és a szecesszió egy-egy – kevéssé nagyigényű – alkotása gazdagította, kiteljesítette a városképet. *Ekkorra azonban – a korábbi korokkal ellentétesen – a kultúra és a művészetek terén komoly elmaradása halmozódott fel.* A dualizmus korában a fővároson kívül már rengeteg vidéki város fejlődött rendkívül gyorsan és zárkózott fel az iparosodás hatásai révén (Székesfehérváron viszont a gyáripar a mindvégig szűk keretek között maradt). *Összességében Székesfehérvár 1870 és 1920 között kissé ismét lelassult az Európában mintegy száz éve ható folyamatok elmélyítésében és elmaradt az országon belüli általános társadalmi-gazdasági fejlődési tendenciáktól is.*

Dinamizmus elzártan: Székesfehérvár és az urbanizáció sajátos magyar útja

A dualizmus kora jelentősen előmozdította Magyarország Nyugat-Európához való felzárkózást, ezt azonban az I. világháború és a trianoni határmeghúzás, majd a II. világháború és a kommunista berendezkedés újból megtorpanásra kényszerítette. A modern urbanizációs folyamatok jelentős késéssel, ill. kettős irányú differenciálással hatottak a településekre. Budapest és a vidéki városok között társadalmi-gazdasági értelemben mély szakadék jött létre a 20. sz. elejére: a modern

---

⁷ Budapest pl. a beáramló külföldi tőke, a technikai civilizáció, az innováció, a polgárosulás és népességfejlődés, az új eszmék és művészeti irányzatok hatására modern nagyvárossá vált, és ekkor zárkózott fel a nyugat-európai városok színvonalára. A korabeli Nyugaton jellemző agglomerációs és a későbbi szuburbanizációs jegyek is itt jelentek meg igazán karakteresen. A városhálózat más tagjait ezek a hatások nem, vagy csak erőtlenül, részlegesen érték (kivétel leginkább Zágráb, Kolozsvár, Pozsony, Kassa és Szeged lehet, ill. részlegesen Debrecen, Pécs, Temesvár, Nagyvárad és Arad).

⁸ Pl. villanyvilágítás bevezetése: 1902; újabb ipari kiállítás a városban: 1906; ipari iskola: 1909 és 1912; vízivárosi templom: 1911; városi vízvezetékrendszer és szanatórium: 1913.

urbanizációs folyamatok a városhálózat tekintetében továbbra is több évtizedes lemaradással jelentkeztek. A városlakó-arány 20%-os volt 1910-ben, ami az 1940-es évekre duplázódott meg, de a minőségi különbség nem enyhült.

Székesfehérvár a két világháború között indult erőteljesebb társadalmi-gazdasági fejlődésnek, amelyhez ösztönzőleg társult, hogy a korabeli viszonyok között politikai tőkét is tudott kovácsolni szentistváni örökségére alapozva⁹. Ebben az időben alakult a város modern nagyvárossá – leginkább az 1930-as évektől –, amely külső jegyekben is megmutatkozott, és a város körültekintő, értékorientált korabeli vezetésének, határozott városfejlesztési koncepciójának és a technikai vívmányokkal megalapozott urbanizáció tudatos kiterjesztésének köszönhető. A fejlesztésekre a rohamosan növekvő – főleg a környező falvakból és a megyéből betelepülő, míg természetesen inkább lassan szaporodó – népesség eltartása is ösztönzőleg hatott (1930: 40 714 fő – 1941: 48 264 fő). A város népességmentartó erejének növelése is kiemelt cél lett: jellemzővé vált a városi, az egyházi és a magánkezdeményezésű bérház- és szociális lakásépítés is (pl. ONCSA-házak, TÉBE-ház, Berényi úti kislakásos telep). A város korábbi korszerűtlen társadalmi szerkezete is ugrásszerűen megváltozott (más, hasonló nagyvárosokhoz képest [pl. Pécs, Győr, Sopron, Kecskemét, Szombathely, Nyíregyháza] az őstermelő lakosok aránya rendkívül magas, míg ipara és kereskedelme csekély volt (DEMETER Zs.–GELENCSE F. 2002).

Leginkább a háborús konjunktúra hatására ugyanis sorra telepedtek nehézipari ágazatok a városba – az ipari dolgozók zömét kisebb üzemekben és műhelyekben alkalmazták az 1930-as évekig –, amelyek közül több ma is meghatározó szerepű (pl. alumínium-feldolgozás, szerszámgépgyár, lőszergyár, jéggyár, kőbánya, villanygyár, téglagyár, motorkerékpár-gyár).

A város két világháború közti óriási mérvű területi növekedése is ezen üzemek helyigényének és a hozzájuk kapcsolódó új lakótelepek kiterjedésének köszönhető (három repülőtér is volt a városnak). *A II. világháború azonban megtörte a felívelő fejlődést az ország addigra egyik legrendezettebbé váló városában, mivel stratégiai helyzetéből adódóan külső negyedei a harcok során szinte teljesen romba dőltek (Budapest után a legnagyobb károk talán itt keletkeztek: 142 köz- és gyárépület-*

---

⁹ Ekkor fedték be a város csatornáit, új utcákat nyitottak meg és burkoltak be, vizes területeket szárítottak ki és meglódtak az építkezések, városszépítő, felújító akciók is: pl. romkert; Országzászló, Hősök és Piac tér; Prohászka liget; kiemelkedő köztéri alkotások (pl. Szent Imre szobor; honvéd, huszár és világháborús emlékművek; Aba Novák Vilmos freskói; Szent István lovas-szobor; Kálmáncsai Domonkos, Varkocs György és Wathay Ferenc szobrai, Országalma stb.); Prohászka-emléktemplom; több elemi, középfokú és polgári iskola; Hadtestparancsnokság (ma Barátság Háza); strandfürdő; Vitézi Székház; lőtér és tornacsarnok; villany-, szennyvíz- és szivattyú-telep; jelentős épületrekonstrukciók (pl. vasútállomás, múzeum, város- és megyeháza, püspöki palota, Ferences-templom, Szent Anna kápolna stb.). 1938-ban, a gondosan előkészített Szent István ünnepi évben három országos rendezvényt is magáénak tudhatott a város: a Szent Jób látogatását, az országgyűlést, a vitézavatást, de ekkor temették újra Prohászka Ottokár püspököt is (DEMETER Zs.–GELENCSE F. 2002).

ből 55 romba dőlt, ill. súlyosan megsérült), de a történelmi belváros szerencsére ekkor is viszonylag épségben maradt (FÁBIÁN F. 1992).

Az 1900-as évek elejétől Nyugaton a modern urbanizáció második ciklusa, a szuburbanizáció hatásainak tekintetében az agglomerációk szerves egységként való kezelése jelentett megoldást, és az új építészeti irányzatok eredményei is elősegítették a zsúfoltság csökkenését. A II. világháború után azonban ismét az agglomerációs térségekben élő népesség aránya növekedett rohamosan. A 20. sz. második felére a városi társadalom foglalkozási átrétegződése, a gazdasági növekedés, a szerkezet-átalakulás városnövekedésre gyakorolt hatása, valamint a központi várostervezési törekvések megjelenése nyomán a fejlett tőkés országokban megszületett – a modern városhoz képest új városminőség – a posztindusztriális város (SZELÉNYI I. 1973).

Az 1970-es évektől a városfejlődésre a legjelentősebb hatást azonban már a világgazdasági korszakváltás és a globalizáció gyakorolják (AMIN, A.–THRIFT, N. 1995). Térbeli formációik, az óriásvárosok 1980–90-es évekbeli rohamos fejlődését az info-kommunikációs technológia rohamos fejlődésével, ill. az általa kialakított tudás társadalom terjedésével magyarázzák. Ezáltal formálódik manapság a legújabb nyugati városminőség, az információs város, amelyet duális jelleg, kettős társadalmi-gazdasági szerkezet határoz meg (CASTELLS, M. 1998, 1999). E területi folyamatot metapolizációnak is hívják, amelynek végeredménye a metaváros: óriási konurbáció, amely megszakítatlan és állandó mozgásban van, heterogén és multipoláris, társadalmát és kapcsolatait a homogén-differenciált, ill. a lokális-globális dualizmusok harmóniájára való törekvés jellemzi (ASHER, F. 2003).

Mindemellett az újabb kori kihívásokra adott válaszok tekintetében ahány város, annyi-féle átalakulás történt, és annyi-féle európai várostípus jött létre az elmúlt évtizedekben. A városok alapvetően meg akarnak felelni az újabb és újabb társadalmi-gazdasági elvárásoknak: folyamatosan figyelik és értékelik a kihívásokat és azok függvényében formálódnak át. E folyamatnak vannak átmeneti veszteségei, amelyek kiterjedt, vagy épp kisebb jelentőségű társadalmi-gazdasági problémákkal küzdenek, de kialakultak már információs városok, tudásvárosok, kreatív-városok, televárosok, virtuális városok, kibernetikai városok, fogyasztói városok, vagy akár intelligens városok is. Közük az átmenetet az átalakulás eredményessége képezi, és sikerüket a városversenyben való helytállás adja (MUSTERD, S. 2003; SZIRMAI, V. et al. 2003).

2000-ben Európa lakosságának több mint 80%-a élt városokban: a legurbanizáltabb országokban évek óta alig növekszik a városlakók aránya, itt a falusi térségek is erősen urbánus jegyeket hordanak. Városai olyannyira összekapcsolódtak, hogy Európa gazdaságát leginkább egy egységesülő városhálózat és azok integrációja, mintsem az egyes államok közti együttműködések irányítják.

Nyugat-Európa fejlődési hegemoniájának megtörése, gazdasági-kereskedelmi hatalmának visszaszorulása, és egységesülési folyamata előrevetíti Közép- és Kelet-Európa felzárkózásának gyorsabb lehetőségét, városaik hasonló folyamatok vezérelte fejlődését. Térségei és városai fejletlensége, alkalmatlansága, társadalmi hiányosságai, de leginkább tökeszegységük miatt számottevő részük azonban kívül marad a közvetlen versenyből: a magyar városok zömének – hosszabb távú – integrálódása is csak a jelen folyamatok zavartalansága esetén prognosztizálható (ENYEDI GY. 1999).

Bár Közép- és Kelet-Európa országaiban mérsékeltébb a városlakók aránya (60–70%), itt is rendkívüli volt a fejlődés az utóbbi évtizedekben. A szocializmus évtizedei alatt Magyarország vidéki térségeiben felgyorsult az urbanizáció, ami gazdasági, tervezési, fejlesztési, hatalmi és ideológiai alapokat is kapott. Ezek az ideológiai elvek azonban folyamatosan ütköztek a Nyugattól való évszázados társadalmi-gazdasági elmaradás következményeivel, mindennapi tényeivel, ami később erőteljes gazdaságfejlesztésben, a többször megszakadt extenzív iparosításban öltött testet. A gazdaság- és a településfejlesztés szocialista megújítása leginkább a 19. sz. végi nyugati mintákra emlékeztetett, ill. azok szerint zajlott, *így mintegy 60–80 éves késés és annak további halmozódása jellemezte.*

Városállományunk szocialista éra alatti formálódását, a felülről való irányítottottság, a koncentráció, a homogenizálódás és a hierarchizálódás jellemezte (BELUSZKY P. 1999, 2002). Mindez

gyengítette, és évtizedekkel tovább odázta az európai regionális és városfejlesztési tendenciák térnyerését, folyamatainak behatolását Magyarországra.

Székesfehérvár életében és fejlődésében felemás korszakot hozott a szocializmus időszaka, amely a mai lehetőségeket is közvetlenül megalapozta. A II. világháború és az átmenet között ugyanis az ipar – ami az 1930-as évek előtt, ha nem is hagyta érintetlenül, de kevésbé jelentős szerkezet- és társadalom-átalakítást végzett a városban – elsőszámú gazdaság- és városfejlesztő erővé lépett elő. Székesfehérvár igazi iparvárossá terebélyesedett, bár a városképen a legnagyobb változás a lakóterületek növekedése tekintetében mutatható ki¹⁰. Az 1950–80-as évek vége között zajló tömbházépítések eredményei a 4–10 emeletes társasházakból álló lakótelepek, amelyek Székesfehérvár történelmi belvárosát – néha nyomasztóan közvetlenül – ölelik körül. Az iparosítás és a lakásigények kielégítése révén Székesfehérvár városképének meghatározó elemeivé a terjeszkedő üzemi területek, a közlekedési vonalak és a tízemeletes panelházak váltak (1. ábra).

1. ábra. Székesfehérvár közlekedésföldrajzi helyzete
Setting of Székesfehérvár in the Hungarian traffic network

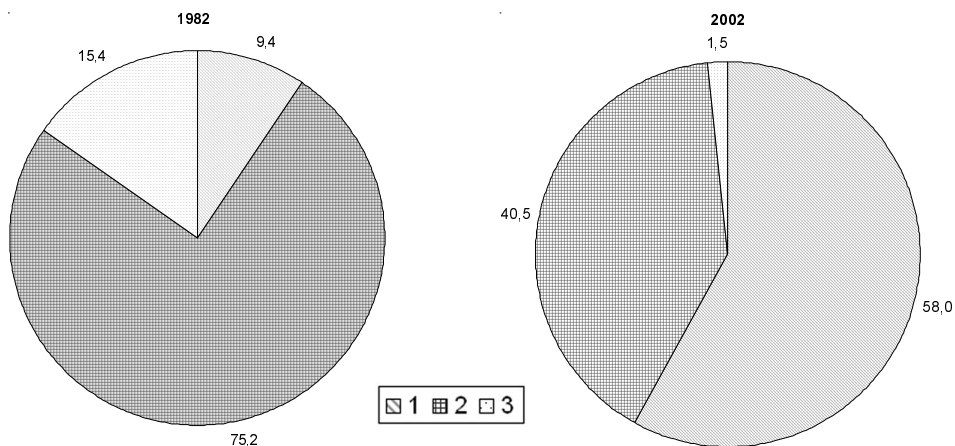
¹⁰ Az új telepek az egykori ódon lakónegyedek eldőzerolt helyén, vagy szabad területeken épültek fel (voltak olyan évek, amikor ezernél is több lakást adtak át). Az előzőek mementói, ill. további értékes emlékek sokszor csak az „egy üzem – egy műemlék” szlogenje alatt összefogott városvédő akcióknak köszönhetik létüket: pl. Johannita rendház alapjai a Palotavárosban, megmaradt parasztházak, Rác templom a skanzenben, török fürdő, patikamúzeum, ill. a móri úti fésűs beépítés stb. (FABIÁN F. 1992). Rengeteg érték veszett oda: pl. régi postaállomás, a várfal egyes szakaszai, középkori polgári épületmaradványok, Palotaváros utcahálózata, Vörösmarty tér hangulata stb. (FITZ J. 2001).

A szocialista érában új iparágak telepítése – és a meglévő kapacitások bővítése – kezdődött (elektronika, járműipar, alumínium-feldolgozás), amelyek 1980-as évek közepéig tartó fejlődéséhez rengeteg munkáskézre is szükség volt (környező falvak). A város lakossága rohamosan nőtt: 1977-ben már elérte a 100 ezer főt, 1985-re pedig túllépett a 110 ezren (mára 104 ezer főre apadt). Ezen belül is az ipari foglalkoztatottak az 1980-as években már közel 30 ezren voltak, akik főleg a Könnyűféműben (KÖFÉM), a Videotonban és az Ikarusnál dolgoztak. Az 1990-es évek elején bekövetkező változások legérzékenyebben ezeket a nagyvállalatokat és alkalmazottaikat érintették, továbbá felerősödött a gazdaság és a foglalkoztatás további átstrukturálódása (2. ábra).

A lakossági igények függvényében az 1960–70-es évektől dinamikusan bővült és szakosodott az idegenforgalom, a kereskedelmi ellátás és a vendéglátás is a városban, több más szolgáltatás bővülése mellett, amelyek az 1980-as évek végétől rengeteg megszűnő ipari munkahelyet szívtak fel. Ebben az időszakban igazán maradandó építészeti és művészeti alkotások viszont alig-alig születtek.

A felzárkózás esélye: Székesfehérvár helykeresése az átmenet során

Nyugat-Európában az 1970-es évektől jellemző és az átmenet során Magyarországra is kiterjedő újszerű gazdaság- és településfejlődési, valamint globalizációs folyamatok hatására a regionális hovatartozás egyre inkább meghatározza a települések lehetőségeit és sikeres alkalmazkodásuk feltételeit. A magyar népesség mintegy 2/3-át kitevő városlakók ma már több mint 255 város-

2. ábra. A lakosság foglalkozási szerkezetének változása Székesfehérváron az elmúlt két évtizedben. – 1 = szolgáltatások; 2 = ipar; 3 = mezőgazdaság. Forrás: saját szerkesztés (adatok: KSH)

Changing structure of employment in Székesfehérvár in the last two decades. – 1 = services; 2 = industry; 3 = agriculture. Source: own compilation (based on data of the Central Office of Statistics)

ban élnek: közben a városi rang értéke, presztízse és a város előnyös tulajdonságai is egyre inkább megváltoztak, módosulnak. Mindezen túl létszámnövekedésük sem tudja már megakadályozni, hogy összsnépességük száma ne csökkenjen erőteljesebben, mint a falusi népességé.

A gazdasági átalakulás és a foglalkozási átrétegződés átforgalmazta a megelőző időszakokra jellemző városhierarchiát és módosította annak belső szerkezetét. A magyarországi urbanizáció folyamatára – a korábbi koncentrációs folyamatokkal ellentétben – a kialakulatlan térszerkezeti keretek közt zajló viszonylagos dekoncentráció jellemző. A rengeteg újonnan alakított város fokozta a városhálózaton belüli feszültségeket (LENGYEL I.–RECHNITZER J. 2000), mialatt a falusi településállomány modernizálódik, népessége átalakul, több helyen dinamikusan nő. Ezt sok esetben a közeli város sikeres fejlődése generálja, de az önerős, helyi kezdeményezésekre épülő társadalmi-gazdasági fellendülésre is egyre több példa akad.

A gazdaság, az irányítás, a szabadidős tevékenységek, egyes nagy hatókörű intézmények és társadalmi-gazdasági szervezetek telephelyválasztása, valamint a kapcsolatok alakítása ismét a piaci verseny szabályai szerint zajlik az egyes térségekben, településeken. Az állami beavatkozás közvetetté, a támogatás pedig normatívvá vált, megnőtt a lokális adottságok, aktivitások szerepe és ismét felértékelődött az elérhetőség. E tényezők által is újra nemzetközivé, európaivá teljesedett ki a térségek és városok versenye, amelynek célja a meglévő előnyök megtartása és újabbak szerzésével annak kiterjesztése. Ez az állandó készenléti állapot azonban erősen megosztja városainkat: vannak, amelyek megfelelnek a folyamatos kihívásoknak és sikeresek a jelenlegi körülmények között, vannak azonban, amelyek kevéssé azok, vannak átalakulók, és vannak, amelyek hiányosságai miatt alig, vagy egyáltalán nem tudnak bekapcsolódni a nemzetközi, de még a magyarországi városversenybe se igazán (LENGYEL I.–RECHNITZER J. 2000; ENYEDI GY. 1999).

Magyarországon Trianon óta hiányoznak a Budapest „alatti”, nemzetközi értelemben vett valódi regionális centrumok, vidéki nagyvárosok, amelyekben igazán teret nyerhetnének a fejlett világban jellemző urbanizációs folyamatok, és erősebb pozíciókkal rendelkezhetnének e versenyben. *Ezt a hiányosságot az elmúlt évtizedek városfejlődése sem tudta pótolni, és az egyre rohamosabbá váló népességfogyás, az államhatárok közelsége, valamint a vándorlási folyamatok irányultsága miatt ez hosszabb távon sem prognosztizálható.* A modernizáció, az innováció, a külföldi tőke, ill. a legújabb fejlesztő elemek mindenekelőtt ezeket, a nagyvárosokat érhetnék el a leggyorsabban, a legmélyebb, legátfogóbb változásokat előidézve.

Gazdasági-ipari potenciáljuk átalakulása, diverzifikációja és további kiterjedése által azonban nálunk is a településhierarchia legfelsőbb tagjainak versenyképessége növekedett meg leginkább az utóbbi években¹¹. Azonban ezek csak magyarországi értelemben számítanak nagyvárosnak, Európában leginkább középvárosoknak tekinthetők. A versenyképességet a megtermelt városi jövedelmek becslésén alapuló, ezzel leginkább a települési gazdaság dinamikáját, potenciálját feltáró elemzések szerint Székesfehérvár – Győrrel egyetemben – egyértelműen vezeti az átmenet nyertes városainak élbolyát (LENGYEL I.–RECHNITZER J. 2000). Az ennél komplexebb elemzések alapján Székesfehérvár már egyáltalán nem a legkiemelkedőbb (Budapest, Győr, Pécs, Debrecen és Szeged), de mindenképpen magas szintű versenyképességgel jellemezhető (BELUSZKY P. 2002). Míg má-

¹¹ A városok versenyképességének szempontjai általában a következők: szellemi tőke, gazdasági versenyképesség, regionális helyzet, hálózati szerepkör, jövedelemviszonyok, lakókörnyezet, infrastruktúra fejlettsége, fejlődési dinamika (BELUSZKY P. 2002).

sok a regionális szerepköröket elemezve több területen kimondottan hátrányos helyzetére hívják fel a figyelmet – oktatási, kulturális és tudományos, állami intézmények (gyarapodásuk az utóbbi évekre jellemző), sőt gazdasági, pénzügyi és kommunális-műszaki infrastrukturális szervek tekintetében –, amely szerint az Észak-Dunántúlon tradicionálisan is több város a versenytársa (Győrön kívül Szombathely, Veszprém és Sopron is). (SZIGETI E. 2002, CSAPO T. 2002.)

*Az átmenet során Székesfehérvár az európai városverseny ötödik-hatodik szintjén, speciális, részben nemzetközi vonzókörű funkcióinak köszönhetően vált az európai urbanizációs hatótényezők részesévé és befogadjává*¹². Ezáltal méreteiben, arányaiban és hatásaiban mélyreható és látványos folyamatok, mint a pl. a városias szerepkörök, életmódminták és foglalkozások területi terjedése, a technológiai civilizáció, az agglomerálódás, a szuburbanizáció, a külföldi működőtőke vonzása, a településkép átalakulása, a területi kapcsolatok élénkülése valamint a társadalom polarizálódása jellemzik (JEWSON, N.–MACGREGOR, S. 1997).

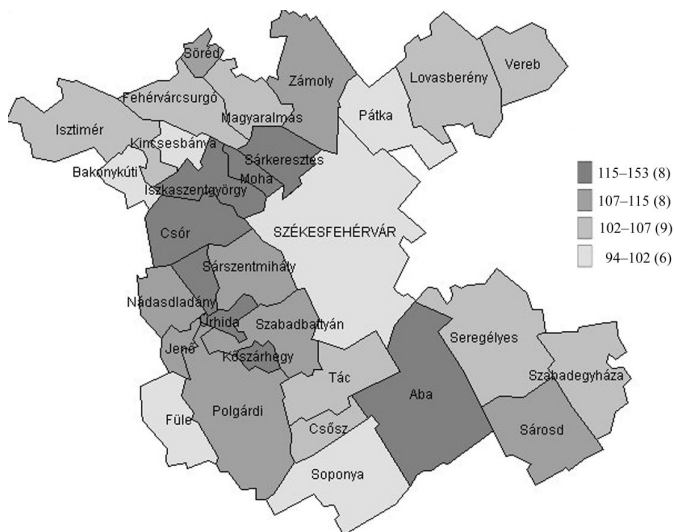
Ez utóbbi során, főleg az 1990-es évtized második felétől a szuburbanizáció térségi felerősödése és kiterjedése vált leginkább jellemzővé. A városkörnyék településeinek népességszáma szinte kivétel nélkül pozitívan változott (a természetes fogyás mellett), mialatt Székesfehérváron mintegy 6500 fővel csökkent a lakosság 1990 óta. Mindez a népességnövekedés súlypontjának – a korábbi évtizedekhez képest történő – jelentős elővárosi eltolódását jelzi (SZIRMAI V. et al. 2003b) (3. ábra).

A látványos, területi-gazdasági következményekkel is járó folyamatok közé tartozik a külföldi működő tőke Fehérvárra vonzása (eddig mintegy 2 Mrd USD befektetés érkezett). Az új ipari kultúrák és technológiák meghonosodását jelzi, hogy 2004-ben 6 ipari parkja (Alba IP, Sóstó IP, Videoton IP, Déli IP, Ikarus IP, Visteon IP) van a városnak, ami egyedülálló az országban. Emellett több összefüggő ipari zóna, valamint inkubátorház (a vállalkozói inkubátorok szövetségének központjával) található a városban. Mindezt a rendelkezésre álló olcsó és szakmailag képzett munkaerőn és a fejlett infrastruktúráján túl a város – minden korban kiemelkedő, de a rendszerváltozással ismét felértékelődő – többirányú, és szinte minden hasonló helyzetű városhoz képest kedvezőbb és gyorsabb elérési lehetőségei alapozták meg (4. ábra).

Székesfehérváron viszont a külföldi tőkebefektetések hatására bekövetkező vállalkozói tevékenység ágazati átrendeződése azonban kevésbé jellemző, mint más iparvárosokban (az országos arányokhoz képest igen erőteljes a gépipar és az elektronika koncentrációja), a feldolgozóipar azonban sokkal nagyobb termelési értéket jóval magasabb

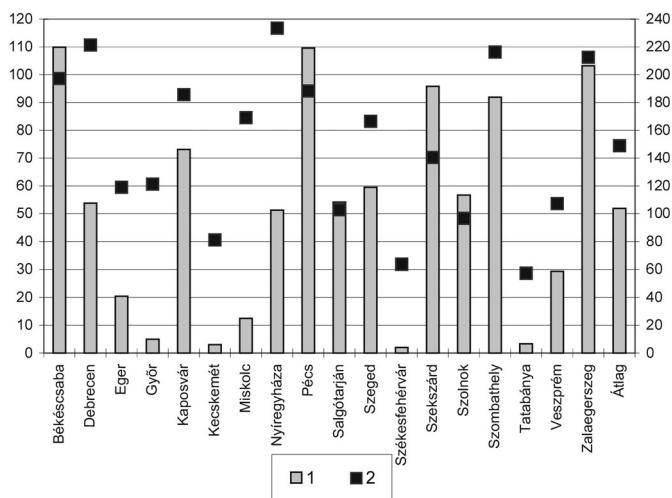
---

¹² Az európai városhierarchia legfelső szintjeibe a globális, a nemzetközi, ill. az európai gazdaságban jelentős szerepet betöltő városok tartoznak: Budapest a harmadik-negyedik szinten, részleges európai nagyrégió-(társ)központként, határmenti nagyvárosaink a közép-európai alrégiók (társ)központjaiként kapcsolódhatnak be az európai városversenybe, ill. sikeres átalakulással az európai városrendszer ötödik-hatodik szintjeibe (pl. Győr, Debrecen, Szeged, Miskolc, Pécs, ill. Szombathelynek, Békéscsabának, Nyíregyházának, Sopronnak van meg erre talán a legnagyobb esélye) (GRASLAND, L.–JENSEN-BUTLER, CH. 1997; ÉNYEDI GY. 1999).

3. ábra. A székesfehérvári kistérség települései népességszámának változása, 1990–2002 (1990 = 100%). Forrás: saját szerkesztés (adatok: KSH T-STAR)

Changing of the population in the settlements of Székesfehérvár small-region, 1990–2002 (1990 = 100%). Source: compiled by the author (database: KSH T-STAR)

4. ábra. A megyei jogú városok legrövidebb közúti távolsága a legközelebbi autópályától (1) és Budapesttől (2) km-ben, 2003. Autópályától való távolság (km, baloldali skála). Forrás: MTA RKK NYUTI adatbázis

Shortest stretch from the county towns to the nearest motorway (1) and Budapest (2) in km. Distance from motorway (km, scale on the left). Source: MTA RKK NYUTI database

technológiai fejlettségi szinten állít elő, mint az országos átlag. Mindehhez fejlett és igen kifinomult gazdasági szolgáltatások, valamint az egyre növekvő lakossági fogyasztásra települő kereskedelmi vállalkozások kapcsolódnak. Ezek mennyiségi és minőségi javulásának, igénybevételük növekvő mértékének kézzelfogható bizonyítékai vannak (pl. gazdasági alapon szerveződő önálló logisztikai központ biztosítja Székesfehérvár és gazdasági tere bekapcsolását a nemzetközi áruforgalmi rendszerekbe), amely változások részben a vállalkozások, részben a foglalkoztatás helyzetét is messzemenően javították (GÁL Z.–MOLNÁR B.–NAGY E. 2002). Székesfehérvár ilyen irányú mutatói a különböző területi összehasonlításokban is kiemelkedők (1. táblázat, 5. ábra).

1. táblázat. A vállalkozások számának változása és relatív mutatói Székesfehérváron és különböző területi egységek összehasonlításában

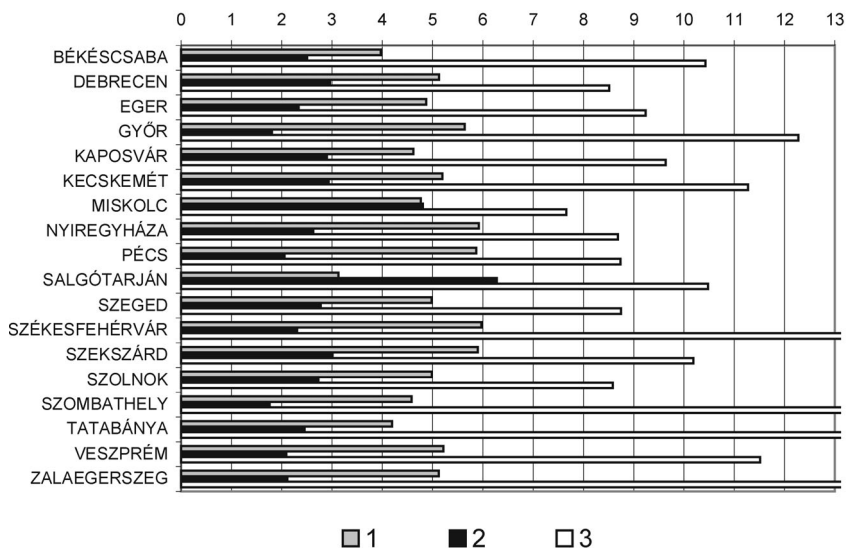
Területi egység	A működő				Az 1000 lakosra jutó működő				
	vállalkozások	Kft.-k	Bt.-k	ev.	vállalkozások	Kft.-k	Bt.-k	ev.	gazdasági szervezetek
	számának változása 1996–2002 között, %				száma 2002-ben				
Magyarország	81,2	152,0	167,5	103,1	84,8	15,6	17,8	46,8	93,1
Közép-Dunántúl	78,1	158,8	174,4	111,9	79,2	11,4	13,8	49,9	87,4
Fejér megye	76,9	166,6	175,5	112,0	77,7	11,1	15,9	47,2	84,1
Székesfehérvári kistérség*	77,9	161,9	159,7	110,9	109,1	18,8	23,0	61,9	116,6
Székesfehérvár	77,6	156,9	154,2	112,3	125,9	22,8	26,6	69,5	134,0

*2004-es adatok, ev = egyéni vállalkozások. Forrás: KSH T-STAR adatbázis.

Székesfehérvár Budapest és Győr környéke, valamint a Ny-i határmenténél a legnagyobb külföldi beruházási területté vált az országban: a befektetett relatív tőke nagysága csaknem 7-szeresen haladja meg az országos átlagot (3 ezer, ill. 20 ezer euró/fő). A globális és lokális gazdaság egyensúlya azonban – amellet, hogy erősen eltolódott az előbbi javára – törekény is, mert az ipar viszonylag – nemzetközi összehasonlításokban – alacsony hozzáadott értéket állít elő, és eredményessége is erősen függ a világpiacon viszonyoktól (l. az IBM és a Kenwood távozása, az Ikarus és a Videoton létszám-leépítései 2002-ben).

A város a rendszerváltozás óta társadalmi-gazdasági szempontból több jól elkülöníthető fejlődési szakaszon ment keresztül. 1990-93 között igen gyorsan romlott a terület és a gazdasági szféra versenyképessége, társadalmi-gazdasági válságjelek kezdtek megmutatkozni, amelyek a város környékét is átmeneti depresszióba süllyesztették. A helyzet hatékony kezelésében a városi önkormányzatnak, de legfőképp a gyors és sikeres privatizációnak, valamint a Videoton stratégiai programja hatására érkező befektetéseknek volt kiemelkedő szerepe. (Az első külföldi nagyberuházók már 1991-1992-ben jelezték fehérvári letelepedési szándékukat. Közülük főként a Philips, az IBM és a Stollwerck emelhető ki.) A regisztrált munkanélküliek száma ekkor érte el maximumát

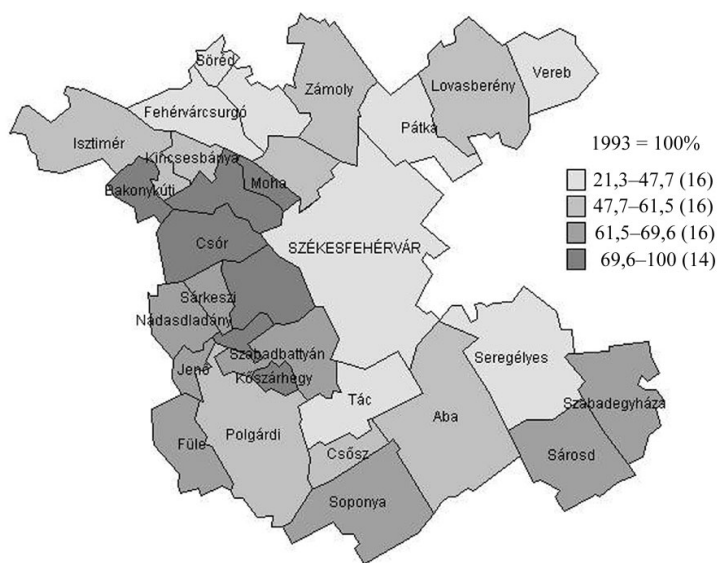

5. ábra. A vállalkozások, az ipari foglalkoztatás és a munkanélküliség mutatói a megyei jogú városok összehasonlításában. – 1 = 100 lakosra jutó vállalkozások száma (2002); 2 = Munkanélküliek aránya a lakónépességből (2002, %); 3 = Ipari foglalkoztatottak aránya a lakónépességből (2001, %). Forrás: KSH T-STAR

Enterprises, industrial employment and unemployment in the county towns. – 1 = number of enterprises per 100 inhabitants (2002); 2 = rate of unemployment (2002, percentage of resident population); 3 = industrial employment (2001, percentage of resident population). Source: KSH T-STAR

a városban és térségében, ugyanúgy, mint Fejér megyében (1993), azóta azonban átlagokat meghaladó csökkenése figyelhető meg a városkörnyéken (6. ábra).

A transz- és multinacionális cégek megjelenésével egy dinamikus, extenzív jellegű gazdaság bővülési szakasz indult meg 1993–1998 között, amely konszolidációs periódussal zárult mind az önkormányzatnál, mind a gazdaságban (1995–2001). Az azóta folyamatosan és töretlenül betelepülő cégek bizonyos fejlesztései – és nem csak kimondottan termelő beruházásai – ekkorra értek be, miközben az önkormányzat bevételei is megnöttek. A korábbi gazdaságfejlesztési stratégiák nyomán időlegesen átengedett önkormányzati bevételi források azért jelenhettek meg, mert a beruházási, munkáltatói, és egyéb vállalkozói gazdaságösztönzési kedvezmények részben lejártak. Ezek ma már kellő alapot nyújtanak – egyéb forrásokkal kiegészítve éves szinten akár 20–22 Mrd Ft-nyi fejlesztési értékben – az elhúzódtott városi beruházások, építkezések, infrastrukturális és szociális programok beindításához, egyéb támogatási formák kialakításához vagy az európai uniós pályázatok önrészéhez, ill. nagyobb léptékű elképzelések társfinanszírozásához (pl. technopolisz, szociális bérlakás-program, új autóbusz-pályaudvar építése, a városmag közlekedési rendszerének rekonstrukciója, elkerülő utak bővítése, Sóstó rehabilitációja, a börgöndi polgári reptülőtér fejlesztése, belvárosi műemléki felújítások stb.).

6. ábra. A regisztrált munkanélküliek számának változása a székesfehérvári kistérség településein, 2002 (1993=100%). Forrás: saját szerkesztés (adatok: KSH T-STAR, 1993, 2002)

Changing in the number of registered unemployed people in the settlements of Székesfehérvár micro-region, 2002 (1993 = 100%). Source: compiled by the author (database: KSH T-STAR, 1993, 2002)

A város szerepkör növelését – és e folyamat regionális kiterjesztésének lehetőségét – több tényező is alátámasztja: a globális gazdasági integráció és a – részben ezzel járó – pozitív nemzetközi és média image, valamint a jelentős feldolgozóipari koncentráció és együttműködés. Ezt segíti a gazdasági tevékenységekhez kötődő szolgáltatások magas színvonala, az infrastruktúra jó állapota, a kiemelkedő innovációs készség és a központi logisztikai funkciók, a szabad felhasználású ingatlanok megléte, a növekvő önkormányzati bevételek, az erős munkaerővonzó képesség, a város vezetése által követett, folyamatosan megújított fejlődési modell, valamint a társadalmi életszínvonal növelését szolgáló számos minőségfejlesztő kezdeményezés. A város a Győr és Budapest irányába húzható vonalakkal határolt ipari háromszög stabil sarokpontja: ezek az erőcentrumok egy olyan korszerű iparvidéket fognak közre, amelyet az innováció területi kiterjedése, valamint a gazdaság kiemelkedő technológiai színvonala, magas fokú klaszterizációja és külső-belső integrációja jellemez.

Székesfehérváron a magánszféra nemzetközi cégeinek időközben kialakult fluktuációja mellett megkezdődött az átállás az innováció-orientált gazdasági fejlődésre. Kitalapintható az átmenet a sokkal inkább minőségi paramétereket, a társadalmi igényeket megfelelőbben, valamint az együttműködés területi és virtuális hálózatait, rendszereit is szem előtt tartó, ezáltal jobban, hosszabb távon fenntartható város- és térségpolitika felé. Az előzőek hatására a településkép folyamatosan formálódik, a területi kapcsolatok élénkülnek, valamint a helyi társadalom erősödő polarizálódása is jellemzővé vált.

Összegzés

Székesfehérvár európai és magyarországi urbanizációs folyamatokban elfoglalt jelenlegi szerepét, az erősödő nemzetközi és hazai területi és városversenyben való sikeres helytállását és kiegyensúlyozott társadalmi-gazdasági helyzetét egyrészt történeti adottságai, másrészt az átmenet lehetőségei, az új típusú kihívásokkal való találkozásai adják. A város versenylehetőségei eddigi történelme során folyamatosan változtak: legerősebb pozícióval, a korabeli viszonyok között egyértelmű versenyelőnnyel az Árpád-házi királyok idején rendelkezett, de e tekintetben kiemelkedő szereppel bírt az 1700-as évek második és az 1800-as évek első felében, valamint az 1930–40-es évtizedekben is.

Az egyes dinamikus fejlődési korszakok mindig más és más, de egyszerre több, egymást kiegészítő tényezők kölcsönhatásainak voltak köszönhetőek. A feudális korban fekvése, fejlett társadalmi-gazdasági szerkezete és kiváltságai voltak kiemelkedők, amelyek némiképp elhalványultak az elkövetkező évszázadok során. Az 1700-as évek közepétől az 1800-as évek elejéig társadalmi berendezkedése (német polgárság, katonaság, egyházi előkelőség) és kulturális adottságai, kulturális ipara lett kiemelkedő gazdagodásának alapja. A 20. sz. derekán pedig a hagyományokat meglovagolni képes színvonalas városfejlesztés, ill. a meglóduló nagyipar és a tömeges betelepülés vált elsődleges húzóerővé.

Leginkább e korszakok eredményei és városfejlődést élénkítő hatásai járultak hozzá ahhoz, hogy az európai urbanizációs folyamatok Székesfehérvár és térsége tekintetében is viszonylag gyorsan terjedjenek, csökkentve ezzel a város és az európai városok társadalmi-gazdasági szerkezete és színvonala között meghúzódo távolságot. Hasonlóan sikeresnek tűnő településfejlődési tendencia látszik kibontakozni az 1990-es évek közepétől is, amelynek alapja – a korábbi korok sikereihez, kríziseiből való talpra állásához képest talán túlzottan egysíkúan gazdasági – a külföldi tőkebefektetésekre és meglévő adottságokra épülő globalizált ipari kultúra, valamint annak kísérője a tudás alapú, információs társadalom. *Székesfehérvár, speciális esetenként nemzetközileg is kiemelkedő funkciói, adottságai (képzett és szabad munkaerő, jó megközelíthetőség, kiemelt ipari kapacitások, telkek, kitűnő infrastruktúra, termelési hagyományok, logisztika) révén az egyik legerősebb pozícióval rendelkezik a magyarországi településhálózati viszonyok között regionálisnak tekinthető, ill. megyei jelentőségű városok között.*

Térségi kutatásaink eredményei is alátámasztják részben, hogy több, a ma – magyarországi értelemben – sikeresnek mondott városokra jellemző tulajdonsággal rendelkezik (SÁRI I. 2001; JENSEN-BUTLER, CH. 1999; ENYEDI GY. 1997), amelyek lehetséges régióközponti pozíciójának, ill. az ahhoz tartozó szerepkörök erősödéséhez is vezethetnek, azonban néhány érzékeny kritérium tekintetében alig tapasztalható elmozdulás az utóbbi években. A város gazdasága a szervezeti átalakulás, a privatizáció és a külföldi működőtőke beáramlásának (2002-ig több mint 2 Mrd USD) hatására modernizálódott, vezető ipari tevékenységei kibővültek, erősödtek, így ipari szerepe továbbra is túlsúlyos maradt.

A gazdaság szerkezete alig módosult és a szolgáltatások – azon belül is a magasabb értéket hozzáadó szektorok – aránya alacsony. A foglalkoztatás bővült, a helyi vállalkozások verseny-

kéessége és az innováció befogadásának feltételei javultak, a döntési központok a helyi vállalkozói kör és részben a helyi társadalom bevonásával épültek ki (részben multinacionális cégek is telepítették már ide különböző K+F központjaikat), de a tudás-alapú termelés terjedése mindezekig mérsékelt maradt.

Székesfehérvár közlekedési és kereskedelmi rendszere korszerűsödik, infrastruktúrája fejlett, de idegenforgalmi, lakás-, legkülönbözőbb „park” fejlesztései, koncepciói (ipari, lakó-, high-tech [technopolis], tudományos), rehabilitációs, városrendezési, közterület-fejlesztési tervei, ill. az azokban megfogalmazottak a megvalósulás, de leginkább az előkészítés stádiumában vannak. Kulturális hagyományai jelentősek, amelyekre ma már egyre kiterjedtebben épülnek a szabadidő kulturált eltöltését szolgáló aktív tevékenységek. Oktatási, kutatás-fejlesztési és kulturális bázisa – strukturális hiányosságai ellenére – bővül. A város képe szépül, kapcsolatai – közte az önkormányzat erősödő nemzetközi és regionális partnerkapcsolatai, gazdasági szereplői példaértékű, bár kevésbé „gyümölcsöző” regionális klaszter-részvételei, ipari parkjainak hálózati összefogásai, vállalkozói szövetségei, együttműködő szolgáltató, pénzügyintézeti és infrastrukturális intézményei, civil társadalmi kezdeményezései –, funkciói és szolgáltatásai szélesednek, fejlődése felgyorsult.

Az önkormányzat, a vállalkozók és lakosság bevételei egyaránt átlagon felüli ütemben nőnek, és folyamatosan megpróbálnak – nemcsak együtt élni, de – alkalmazkodni a fejlődéssel együtt járó, állandóan változó (akár kedvezőtlen) társadalmi-gazdasági kihívásokhoz, változásokhoz is, pl. a gazdaság hullámzásaihoz, a városi közlekedés bedugulásához, a zsúfoltság növekedéséhez, az infokommunikáció-technológiai újításokhoz, a tömeg-kulturális szolgáltatások terjedéséhez, a szuburbanizációhoz, a társadalmi igény szint növekedéséhez stb. E folyamatok Magyarország EU-csatlakozásával tovább terjeszkedhetnek, felgyorsulhatnak és szélesedhetnek mennyiségi oldalon is, leginkább azonban a városfejlődés minőségi jegyeinek javítása, ill. Székesfehérvár (regionális) funkcióinak kiterjesztése lehet további fejlődése záloga. A jelenkori (magyar viszonyok közötti) kiemelkedő versenyképessége hosszú távú fenntartásához, és főleg kiszélesítéséhez a szellemi tőke, a lakókörnyezet, a regionális és hálózati szerepkörök, a települési és térségi együttműködések, ill. ezek meghatározó tényezőinek további javítása, erősítése is elengedhetetlenül szükséges.

IRODALOM

- AMIN, A.–THRIFT, N. 1995. Globalisation, institutional „thickness” and the local economy. – In: HEALEY, P. et al. (eds): *Managing cities. The new urban context.* Wiley, Chichester, pp. 91–108.
- ASHER, F. 2003. The third urban revolution of modernity. – In: ECKARD, F.–HASSENPLUG, D. (eds.): *The european city in transition.* Peter Lang, Frankfurt, pp. 81–102.
- BELUSZKY P. 1999. Magyarország településföldrajza. – Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- BELUSZKY P. 2002. A magyarországi városhálózat átfarmálódása 1990 után. – In: RADNÓTI É. (szerk.) *Regionális fejlődés Európában és Magyarországon. Stratégiai füzetek 12.* MEH SEK, Budapest.

- CASTELLS, M. 1998. The informational city is a dual city: can it be reversed? – In: SCHOR, D. (ed.): Information technology and low-income communities. MIT Press, Cambridge. pp. 25–42.
- CASTELLS, M. 1999. The culture of cities in the information age. – In: SUSSER, I. (ed.), 2001: Frontiers of the mind in the twenty-first century. The Library of Congress, Washington.
- CSAPÓ T. 2002. A megyei jogú városok regionális funkciói. – Területi Statisztika 3., pp. 228–252.
- DEAR, M. 1995. Prolegomena to a postmodern urbanism. – In: HEALEY, P. et al. (eds): Managing cities. The new urban context. Wiley, Chichester. pp. 27–44.
- DEMETER ZS.–GELENCSE F. 2002. Örvendezz, királyi város! Székesfehérvár anno... 2. A Szent István Király Múzeum Közleményei, B sorozat No. 51., pp. 144–152.
- ENYEDI GY. 1997. A sikeres város. – Tér és Társadalom 4., pp. 1–7.
- ENYEDI GY. 1999. A magyar településfejlődés integrációs kihívásai az ezredfordulón. – In: CSONTOS J.–LUKOVICH T. (szerk.): Urbanisztika 2000. – Akadémiai Kiadó, Budapest, pp. 117–125.
- FÁBIÁN F. 1992. (szerk.): Székesfehérvár bemutatkozik. – Polgármesteri Hivatal, Székesfehérvár.
- FITZ J. 2001. Székesfehérvár és környéke. – Ma Kiadó, Székesfehérvár.
- GÁL Z.–MOLNÁR B.–NAGY E. 2002. A termelő szolgáltatások szerepe a helyi és térségi gazdaság fejlődésében. – Tér és Társadalom 2. pp. 113–128.
- GRASLAND, L.–JENSEN-BUTLER, CH. 1997. The set of cities. – In: JENSEN-BUTLER, CH.–SHACHAR, A.–WEESEP, J. (eds): European cities in competition. Ashgate, Strasbourg, pp. 43–75.
- GORDON, I. 1999. Internalisation and urban competition. – Urban Studies 5–6., pp. 1001–1016.
- HAJDÚ Z. 2001. Magyarország közigazgatási földrajza. – Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs.
- JENSEN-BUTLER, CH. 1999. Cities in competition: equity issues. – Urban Studies 5–6., pp. 856–891.
- JEWSON, N.–MACGREGOR, S. 1997. Transforming cities: social exclusion and the reinvention of partnership. – In: JEWSON, N.–MACGREGOR, S. (eds.): Transforming cities. Contested governance and new spatial divisions. British Sociological Association, London. pp. 1–15.
- KOVÁCS Z. 2001. A települések fejlődése. – In: BELUSZKY P.–KOVÁCS Z.–OLESSÁK D. (szerk.): A terület- és településfejlesztés kézikönyve. Ceba Kiadó, Budapest.
- KRALOVANSZKY A. 1962. Székesfehérvár X–XI. századi településtörténeti kérdései. Székesfehérvár évszázadai I., – Székesfehérvár.
- LAUSCHMANN GY. 1912. Székesfehérvár története. – In: FARKAS G. (szerk. 1993–1995): Közlemények Székesfehérvár város történetéből. I. A honfoglalástól a török kiűzéséig (895–1688). II. A török kiűzésétől a 18. század végéig (1688–1800). III. A városi polgárosodás évtizedei (1801–1848). A nemzeti függetlenségi küzdelem (1848–49). Székesfehérvár Város Levéltára, Székesfehérvár.
- LENGYEL I.–RECHNITZER J. 2000. A városok versenyképességéről. – In: HORVÁTH GY.–RECHNITZER J. (szerk.): Magyarország területi szerkezete és folyamatai az ezredfordulón. – MTA RKK, Pécs, pp. 130–152.
- LEVELEKI M. 1996. Székesfehérvár a társadalmi-gazdasági változások korában. – Mozgó Világ. 10. pp. 73–82.
- LEVER, W.F. 1999. Competitive cities in Europe. – Urban Studies 5–6., pp. 1029–1044.
- MURPHEY, R. 1970. Historical and comparative urban studies. – In: PUTMAN, R.–TAYLOR, J. F.–KETTLE, P. G. (eds): A geography of urban places. Methuen Publications, Ontario. pp. 25–32.
- MUSTERD, S. 2003. Diverse pictures of the 'post-industrial' city. – In: ECKARD, F.–HASSENPLUG, D. (eds.): The european city in transition. Peter Lang, Frankfurt. pp. 71–80.
- SÁRI I. 2001. A „sikeres” város. – Falu Város Régió 4. pp. 25–26.
- SZELÉNYI I. szerk. 1973. Városshociológia. – KJK, Budapest.
- SZIGETI E. 2002. Község, város, jogállás. – Magyar Közigazgatási Intézet. – Budapest, pp. 188–234.
- SZIRMAI V.–BARÁTH G.–MOLNÁR B.–SZÉPVÖLGYI Á. 2002. A multinacionális vállalatok telephelyválasztási stratégiái. A versenyképesség növelésének tényezői I-II. – MTA RKK NYUTI KDKCS, Székesfehérvár. Kézirat, 44 p.

- SZIRMAI, V.–A. GERGELY, A.–BARÁTH, G.–MOLNÁR, B.–SZÉPVÖLGYI, Á. 2003a. The city and its environment: Competition and/or co-operation? – Discussion Papers No. 41.
- SZIRMAI V.–BARÁTH G.–MOLNÁR B.– SZÉPVÖLGYI Á. 2003b. A szuburbanizáció jellegzetességei Fejér megyében és Székesfehérvár térségében I-II. – MTA RKK NYUTI KDKCS, Székesfehérvár. Kézirat, 56 p.

Enyedi, Gy.–Tózsá, I. (eds.): The Region: Regional Development, Policy, Administration, E-Government. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004. 480 p.

Az Akadémiai Kiadó gondozásában megjelent angol nyelvű tanulmánykötet az utóbbi évek közel két tucat, a régió-fogalmat kissé tágabban körüljáró írását tartalmazza hazánk elismert tudósainak, szakembereinek tollából. A régió meglehetősen összetett, sokfelől megközelíthető fogalom, erre utal a könyv négyes tagolása is. A kötet első része a magyarországi regionális fejlődéssel foglalkozik, majd a következő fejezetekben a regionális politika és a közigazgatás szemszögéből vizsgálja a régiók szerepét, végül a regionális e-kormányzat fejlődését, jelenlegi helyzetét illetve fejlesztési lehetőségeit villantja fel. A könyvet fellapozva hamar szembetűnik, hogy az általánosan megfogalmazott fejezetcímek egy-egy lengyel és cseh, illetve két szlovák témájú tanulmányt kivéve általában Magyarországról szóló írásokat tartalmaznak, amire sem a könyv címéből, sem az alcíméből nem lehet következtetni, és ez, elsősorban külföldi olvasók számára némileg meglepetésként hathat.

Az első fejezet (*Regional Development*) tanulmányai a magyarországi regionális fejlődés eltérő sajátosságaira irányítják az olvasó figyelmét. A hazai régiófelosztást, a régiók eltérő fejlődési pályáit bemutató munkák mellett kiváló írás szól a hazai városhálózatnak az információs-kommunikációs technológiák (ICT) elterjedésével egyidejűleg lezajlott átstrukturálódásáról. A települések, de a nagyobb térségek, régiók fejlődési lehetőségeit nagyban befolyásoló, és a földrajzi helyzettől kevésbé függő információáramlás, illetve a kommunikációs eszközök terjedése új kihívások elé állította településeinket. A cikkben bemutatott klaszterelemzés kiválóan mutat rá arra, hogy a dinamikus fejlődő és a lemaradó térségek között milyen mély információs szakadék jött létre, s ez a szakadék a jövőbeni fejlődési esélyeket is jelentősen befolyásolja. Az olvasóban némi hiányérzetet legfeljebb az kelthet, hogy az elemzések zömmel négy-öt évvel ezelőtti állapotot tükröznek, a legújabb évek korszakváltó eseményét, az EU-csatlakozást közvetlenül megelőző és az azt kísérő folyamatokat az írások nem tartalmazzák.

A fejezetet egy regionális iparföldrajzi elemzés és egy, a környezetvédelem és a környezeti állapot regionális kérdéseit firtató munka zárja. Az olvasó konkrét elemzések révén szembesülhet azzal a ténnyel, hogy leginkább a hazai ipar helyzete és fejlődése befolyásolja az ország gazdasági térszerkezetét. A Magyarország környezeti állapotát bemutató írás pedig ismerteti a hazánk környezeti ártalmak forrásait, ezek területi megoszlását. Az első fejezet alapján tehát képet kaphatunk hazánk legfontosabb térbeli problémáiról, a területi fejlődés eltérő sajátosságairól és ezek okairól.

A következő rész (*Regional Policy*) három tanulmánya tartalmilag kiváló munka. A közép- és kelet-európai regionális politika kihívásait fejtegető bevezető tanulmány után ugyanakkor logikailag szerencsésebb lett volna, ha a magyarországi regionális politikát bemutató írás következne a könyvben, végül a fejezetet a határmenti együttműködés lehetőségeit elemző tanulmány zárná le, nem pedig fordítva. A belső tartalmat tekintve azonban a logikusan felépített elemzések értékét ebben a fejezetben is csak az a tény árnyékolja be, hogy hazánk időközben tagja lett az Európai Uniónak, ugyanakkor a tanulmányok még a csatlakozás előtti állapotokat tárgyalják. Sajnos emiatt az aktuális helyzetről tájékozódni kívánó olvasó számára viszonylag kevesebb új információval szolgál a könyv ezen része is, pedig időközben számos alapvető változás történt a területi irányítási